रणवत्तथा । विपर्य्ययेण विहिता सर्वस्त्रीणां फलागमः । दक्षिणेऽपि प्रशस्तेऽङ्के प्रशस्तं स्याद्विशेषतः । अतोऽन्यथा सिद्धिप्रजल्पनात्तु फलस्य शस्तस्य च निन्दितस्य । अनिष्टचिह्नोपगमे द्विजानां कार्य्यं सुवर्णेन तु तर्पणं स्यात् । [स्पर्द्धते अस्पर्द्धिष्ट ।

स्पर्द्ध संहर्षे (पराभिभवेच्छायाम्) भ्वा० आत्म० अक० सेट् ।

स्पर्द्धा स्त्री स्पर्द्ध—अ । १संहर्षे २पराभिभवेच्छायां ३साम्ये ४क्रमोन्नतौ च मेदि० । [स्पर्शत ।

स्पर्श ग्रहणे स्तेये च चु० आ० सक० सेट् । स्पर्शयते अप०

स्पर्श पु० स्पर्श-स्पृश-वा अच् घञ् वा । न्यायोक्ते १त्वगिन्द्रियग्राह्ये गुणभेदे २ग्रहणे "मात्रास्पर्शास्तु कौन्तेय" गीता । ३रोगे ४युद्धे ५गुप्तचरे मेदि० ६उपतप्ते अमरः । ७वायौ पु० ८स्पर्शके त्रि० मेदि० । स्पृश-णिच—अच् । ९दाने मेदि० स्पृश्यन्ते वायुना जिह्वाग्रादय उच्चारणाय घञ् । १०कादिषु मावसानेषु वर्ग्यवर्णेषु पु० कादयोमावसानाः स्पर्शः सि० कौ० । "स्पर्शस्त्वगिन्द्रियग्राह्यस्त्वचः स्यादुपकारकः । अनुष्णाशीतशीतोष्णभेदात् स त्रिविधो मतः । काठिन्यादिः क्षितावेव नित्यतादि च पूर्ववत् । एतेषां पाकजत्वन्तु क्षितौ नान्यत्र कुत्रचित् । तथापि परमाणौ स्यात् पाको वैशेषिके नये । नैयायिकानान्तु नये द्व्यणुकादावपीष्यते" "स्पर्शस्त्वगिन्द्रियग्राह्यस्त्वचः स्यादुपकारकः । अनुष्णाशीतशीतोष्णभेदात् स त्रिविधो मतः । काठिन्यादिः क्षितावेव नित्यतादि च पूर्ववत् । एतेषां पाकजत्वन्तु क्षितौ नान्यत्र कुत्रचित् । तत्रापि परमाणौ स्यात् पाको वैशेषिके नये । नैयायिकानान्तु नये द्व्यणुकादावपीष्यते" भाषा० । "उपकारक इति स्पार्शनप्रत्यक्षे स्पर्शाकारणमित्यर्थः । अनुष्णाशीतेति । पृथिव्या वायोश्च स्पर्शोऽनुष्णाशीतः । जलस्य शीतः । तेजस उष्णः । काठिन्येति । कठिनसुकुमारस्पर्शौ पृथिव्या एवेत्यर्थः । कठिनत्वादिकन्तु न संयोगनिष्ठो जातिविशेषः चक्षुर्ग्राह्यतापत्तेः । पूर्ववदिति । जलतेजोवायुपरमाणूनां स्पर्शा नित्याद्यलुकादेस्त्वनित्या इत्यर्थः । एतेषामिति । एतेषां रूपरसगन्धस्पर्शानाम् । नान्यत्रेति । पृथिव्या हि रूपरसगन्धस्पर्शपरावृत्तिः पावकसंयोगादुपलभ्यते । न हि शतधापि ध्मायमाने जलादौ रूपादिकं परावर्त्तते । नीरे सौरभमौष्ण्यञ्च अन्वयव्यतिरेकाभ्यामौपाधिकमेवेति निर्णीयते पवनपृथिव्योः शीतस्पर्शादिवत् । तत्रापि पृथिवीष्वपि मध्ये परमाणावेव पाक इति वैशेषिकाऽवदन्ति । तेषामयमाशयः । अवयविनाऽवष्टब्धेष्ववयविषु पाको न सम्भवति । परन्तु वह्निसंयोगेनावयविषु विनष्टेषु स्वतन्त्रेषु परमाणुषु पाकः । पुनश्च पक्वपरमाणुसंयोगाद्द्व्यणुकादिक्रमेण पुनर्महावयविपर्य्यन्तोत्पत्तिः तेजसामतिशयितवेगवशात् पूर्वव्यूहनाशो झटिति व्यूहान्तरोत्पत्तिश्चेति । अथ द्व्यणुकादिविनाशमारभ्य कतिभिः क्षणैः पुनरुत्पत्त्या रूपादिमद्भवतीति शिष्यबुद्धिवैशद्याय प्रक्रिया । "तत्र संयोगविभागयोरनपेक्षकारणं कर्म" इति वैशेषिकसूत्रम् । स्वोत्तरवृत्तिभावान्तरानपेक्षत्वं तस्यार्थः । अन्यथा कर्मणाऽप्युत्तरसंयोगस्य जनने पूर्वसंयोगनाशापेक्षणादव्याप्तिः स्यादिति । तत्र विभागजविभागानङ्गीकारे नव क्षणाः । तदङ्गीकारेऽपि विभागः किञ्चित्सापेक्षो विभागं जनयेत् निरपेक्षस्य तत्त्वे कर्मत्वं स्यात् । तत्र यदि द्रव्यारम्भकसंयोगविनाशविशिष्टं कालमपेक्ष्य विभागजविभागः स्यात् तदा दश क्षणाः । अथ द्रव्यनाशविशिष्टं कालमवयवं चापेक्ष्य विभागजविभागः स्यात् तदा एकादश क्षणाः । तथा हि वह्निसंयोगात् परमाणौ कर्म । ततः परमाण्वन्तरेण विभागः । तत आरम्भकसंयोगनाशः । ततो द्व्यणुकनाशः१। ततः परमाणौ श्यामादिनाशः२। ततो रक्ताद्युत्पत्तिः३। ततो द्रव्यारम्भानुगुणक्रिया४। ततो विभागः५। ततः पूर्वसंयोगनाशः६। तत आरम्भकसंयोगः७। ततो द्व्यणुकोत्पत्तिः८। ततो रक्ताद्युत्पत्तिः९। ननु श्यामादिनाशक्षणे रक्तोत्पत्तिक्षणे वा परमाणौ द्रव्यारम्भानुगुणक्रियाऽस्त्विति चेत् । न । अग्निसंयुक्ते परमाणौ यत् कर्म तद्विनाशमन्तरेण गुणोत्पत्तिमन्तरेण च तत्र परमाणौ क्रियान्तराभावात् कर्मवति कर्मानुत्पत्तेः निर्गुणे द्रव्ये द्रव्यारम्भानुगुणक्रियानुपपत्तेश्च । तथापि परमाणौ श्यामादिनिवृत्तिसमकालं रक्ताद्युत्पत्तिः स्यादिति चेत् न । पूर्वरूपादिध्वंसस्य रूपान्तरे हेतुत्वात् । इति नव क्षणाः । अथ दश क्षणाः । सा च आरम्भकसंयोगविनाशविशिष्टं कालमपेक्ष्य विभागेन विभागस्य जनने इति स्यात् । तथा हि वह्निसंयोगाद् द्व्यणुकारम्भके परमाणौ क्रिया । ततो विभागः । ततः आरम्भकसंयोगनाशः । ततो द्व्यणुकनाशविभागजविभागौ१। ततः श्यामनाशपूर्वसंयोगनाशौ२ । ततो रक्तोत्पत्त्युत्तरसंयोगौ३। ततो वह्निनोदनजन्यपरमाणुकर्मणो नाशः४।